

DET NATUR- OG BIOVIDENSKABELIGE FAKULTET

Tungionfysik

Stærke kernekraefter på kanten

Christian Holm Christensen
Niels Bohr Institutet

Overblik

- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet
- 4 Tungion fysik
- 5 Afslutning

Overblik

- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet
- 4 Tungion fysik
- 5 Afslutning

Om Mig

- BA i filosofi og Cand.Scient. i fysik fra KU
- Ph.D. i 2007
- 2år Post.Doc. med stipendie fra Villum Kann Rasmussen fonden.
- 2år Post.Doc. i Discovery Center
- 4årig STENO legat fra De Frie Forskningsråd.
- Lektor ved Discovery Center
- Medlem af BRAHMS kollaborationen
- Medlem af ALICE kollaborationen

VILLUM FONDEN

DET FRIE FORSKNINGSRÅD
DANISH COUNCIL FOR
INDEPENDENT RESEARCH

ALICE

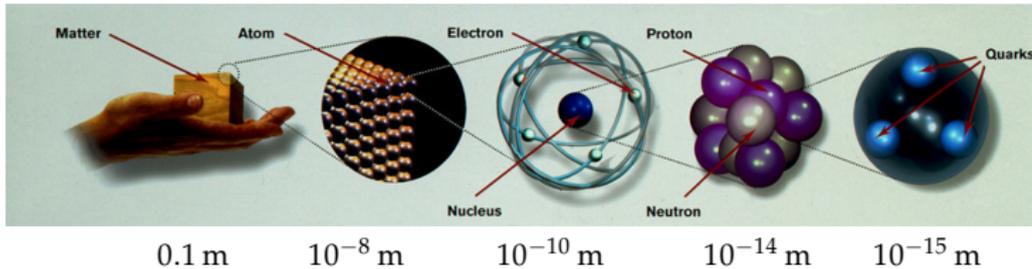
Overblik

- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet
- 4 Tungion fysik
- 5 Afslutning

Standard Modellen

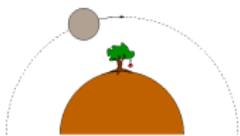
- Beskriver *hvad* vi forstår ved stof – partikler
- Beskriver *hvordan* stof opfører sig – vekselvirkninger

Atom-kernen består af kerne partikler: protoner og neutroner
Kerne partikler består af kvarker

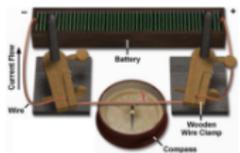
Der er 4 vekselvirkninger

Tyngde

Æblet falder til jorden,
månen bliver i sin bane

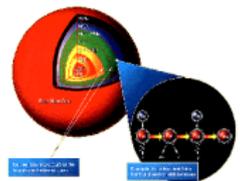
Krumning af
rum-tid

Elektro-
magnetisme

Lys, strøm

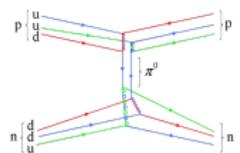
Fotoner (γ)

Svage
kernekræft

Tunge grundstoffer

$W^\pm, Z^0$
bosoner

Stærke
kernekræft

Atom-kernen

Gluoner (g)

Partikel ZOO'et

Fermioner				Bosoner	
Kvarker	u	c	t	γ	Kræft-formidler
	d	s	b	Z	
Leptoner	ν_e	ν_μ	ν_τ	W	
	e	μ	τ	g	

- *Ferminoer* er 'stof'–partikler
- *Bosoner* udveksler energi mellem stof
- Kerne–stof består af *kvarker*
- *Leptoner* står for stoffets kemiske egenskaber

Partikel ZOO'et

Fermioner				Bosoner	
Kvarker	u	c	t	γ	Kræft-formidler
	d	s	b	Z	
Leptoner	ν_e	ν_μ	ν_τ	W	
	e	μ	τ	g	
			h		

- *Ferminoer* er 'stof'–partikler
- *Bosoner* udveksler energi mellem stof
- Kerne–stof består af *kvarker*
- *Leptoner* står for stoffets kemiske egenskaber
- *Higgs* bosonen 'giver' masse til de andre partikler

Få Byggestene

- Heisenbergs usikkerhedsrelationer

$$\Delta x \Delta p \geq \hbar$$

- Einsteins relativitetsteori

$$E = mc^2$$

- Fører til beskrivelse af partikler som felter der spænder hele universet.

Få Byggestene

- Heisenbergs usikkerhedsrelationer

$$\Delta x \Delta p \geq \hbar$$

- Einsteins relativitetsteori

$$E = mc^2$$

- Fører til beskrivelse af partikler som felter der spænder hele universet.

This pulsating energy field is the central engine of our being and our consciousness, the alpha and omega of our existence.

Lynne McTaggart, *The Field: The Quest for the Secret Force of the Universe*

Få Byggestene

- Heisenbergs usikkerhedsrelationer

$$\Delta x \Delta p \geq \hbar$$

- Einsteins relativitetsteori

$$E = mc^2$$

- Fører til beskrivelse af partikler som felter der spænder hele universet.
- Vekselvirkninger er "pulser" i disse felter

This pulsating energy field is the central engine of our being and our consciousness, the alpha and omega of our existence.

Lynne McTaggart, *The Field: The Quest for the Secret Force of the Universe*

Usikkerhedsrelationerne

- Heisenbergs usikkerhedsrelation

$$\Delta x \Delta p \geq \hbar$$

udtrykker kvantemekanikken

- Δx er usikkerheden i stedet
- Δp er usikkerheden i impulsen (hastigheden).
- Hvis $\Delta x = 0$ så er $\Delta p = \infty$ og vice versa for at relationen er opfyldt.
- Fører til at alt må betragtes som sandsynligheder som først realiseres når der er en vekselvirkning.

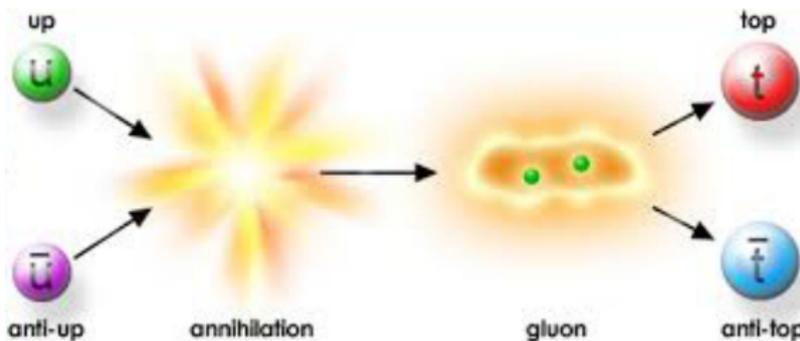
Stof er energi

- Einsteins berømte sætning

$$E = mc^2$$

siger at masse (eller partikler) og energi er det samme

- Alle typer partikler har en anti-partikel (e^+/e^- , $u/\bar{u}$, ...)
- Kan lave tungere partikler ved at tilfører energi

Selve formelen

$$\mathcal{L} = -\frac{1}{4}F_{\mu\nu}F^{\mu\nu} + i\bar{\psi}\not{D}\psi + \text{h.c.} + \psi_i y_{ij} \psi_j \phi + \text{h.c.} + |D_\mu \phi|^2 - V(\phi)$$

- Fra denne kan nær sagt alt udledes
  - Avanceret elektronik, ren fusion, osv.
- Forudsigelser:
  - Higgs partikel
  - Quark-Gluon Plasma

Selve formelen

$$\mathcal{L} = -\frac{1}{4}F_{\mu\nu}F^{\mu\nu} + i\bar{\psi}\not{D}\psi + \text{h.c.} + \psi_i y_{ij} \psi_j \phi + \text{h.c.} + |D_\mu \phi|^2 - V(\phi)$$

- Fra denne kan nær sagt alt udledes
  - Avanceret elektronik, ren fusion, osv.
- Forudsigelser:
  - Higgs partikel – fundet
  - Quark-Gluon Plasma

Selve formelen

$$\mathcal{L} = -\frac{1}{4}F_{\mu\nu}F^{\mu\nu} + i\bar{\psi}\not{D}\psi + \text{h.c.} + \psi_i y_{ij} \psi_j \phi + \text{h.c.} + |D_\mu \phi|^2 - V(\phi)$$

- Fra denne kan nær sagt alt udledes
  - Avanceret elektronik, ren fusion, osv.
- Forudsigelser:
  - Higgs partikel – fundet
  - Quark-Gluon Plasma – måske set

Selve formelen

$$\mathcal{L} = -\frac{1}{4}F_{\mu\nu}F^{\mu\nu} + i\bar{\psi}\not{D}\psi + \text{h.c.} + \psi_i y_{ij} \psi_j \phi + \text{h.c.} + |D_\mu \phi|^2 - V(\phi)$$

- Fra denne kan nær sagt alt udledes
  - Avanceret elektronik, ren fusion, osv.
- Forudsigelser:
  - Higgs partikel – fundet
  - Quark-Gluon Plasma – måske set

Forudsigelse

$$m_W = 80.390 \pm 0.018 \text{ GeV}$$

$$m_Z = 91.1874 \pm 0.0021 \text{ GeV}$$

Selve formelen

$$\mathcal{L} = -\frac{1}{4}F_{\mu\nu}F^{\mu\nu} + i\bar{\psi}\not{D}\psi + \text{h.c.} + \psi_i y_{ij} \psi_j \phi + \text{h.c.} + |D_\mu \phi|^2 - V(\phi)$$

- Fra denne kan nær sagt alt udledes
  - Avanceret elektronik, ren fusion, osv.
- Forudsigelser:
  - Higgs partikel – fundet
  - Quark-Gluon Plasma – måske set

Forudsigelse

$$m_W = 80.390 \pm 0.018 \text{ GeV}$$

$$m_Z = 91.1874 \pm 0.0021 \text{ GeV}$$

Målt

$$m_W = 80.398 \pm 0.025 \text{ GeV}$$

$$m_Z = 91.1876 \pm 0.0021 \text{ GeV}$$

Det makroskopiske stof og standardmodellen

- Kvarker: forskellig ladning, masse

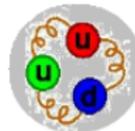
Kvark	Masse (MeV)	Ladning
u	2.2 ^{+0.6} _{-0.4}	+2/3
d	4.7 ^{+0.5} _{-0.4}	-1/3
c	1 270 ±30	+2/3
s	96 ⁺⁸ ₋₄	-1/3
t	173 200 ±900	+2/3
b	4 180 ⁺⁴⁰ ₋₃₀	-1/3

Det makroskopiske stof og standardmodellen

- Kvarker: forskellig ladning, masse
- Kerne-partikler: 3 kvarker, bundet af gluoner (stærke kernekraft)
  - Lette kerner: $N_{\text{proton}} \approx N_{\text{neutron}}$

Kvark	Masse (MeV)	Ladning
u	2.2 $\begin{smallmatrix} +0.6 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	+2/3
d	4.7 $\begin{smallmatrix} +0.5 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	-1/3
c	1 270 ± 30	+2/3
s	96 $\begin{smallmatrix} +8 \\ -4 \end{smallmatrix}$	-1/3
t	173 200 ± 900	+2/3
b	4 180 $\begin{smallmatrix} +40 \\ -30 \end{smallmatrix}$	-1/3

Proton p

uud: to up og én down kvark

Ladning: $+1 = 2/3 + 2/3 - 1/3$

Neutron n

udd: én up og to down kvarker

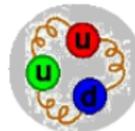
Ladning: $0 = 2/3 - 1/3 - 1/3$

Det makroskopiske stof og standardmodellen

- Kvarker: forskellig ladning, masse
- Kerne-partikler: 3 kvarker, bundet af gluoner (stærke kernekraft)
  - Lette kerner: $N_{\text{proton}} \approx N_{\text{neutron}}$
- Atomer: kerne og elektroner, bundet af fotoner (elektromagnetiske kraft)
  - $N_{e^-} = N_{\text{proton}}$

Kvark	Masse (MeV)	Ladning
u	2.2 $\begin{smallmatrix} +0.6 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	+2/3
d	4.7 $\begin{smallmatrix} +0.5 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	-1/3
c	1 270 ± 30	+2/3
s	96 $\begin{smallmatrix} +8 \\ -4 \end{smallmatrix}$	-1/3
t	173 200 ± 900	+2/3
b	4 180 $\begin{smallmatrix} +40 \\ -30 \end{smallmatrix}$	-1/3

Proton p

uud: to up og én down kvark
Ladning: $+1 = 2/3 + 2/3 - 1/3$

Neutron n

udd: én up og to down kvarker
Ladning: $0 = 2/3 - 1/3 - 1/3$

Brint ${}^1_1\text{H}$

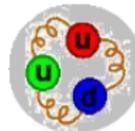
Én proton og én elektron, dvs. 3 kvarker og en elektron
(2 up og 1 down kvark)

Det makroskopiske stof og standardmodellen

- Kvarker: forskellig ladning, masse
- Kerne-partikler: 3 kvarker, bundet af gluoner (stærke kernekraft)
  - Lette kerner: $N_{\text{proton}} \approx N_{\text{neutron}}$
- Atomer: kerne og elektroner, bundet af fotoner (elektromagnetiske kraft)
  - $N_{e^-} = N_{\text{proton}}$
- Molekuler: atomer, bundet af fotoner

Kvark	Masse (MeV)	Ladning
u	2.2 $\begin{smallmatrix} +0.6 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	+2/3
d	4.7 $\begin{smallmatrix} +0.5 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	-1/3
c	1 270 ± 30	+2/3
s	96 $\begin{smallmatrix} +8 \\ -4 \end{smallmatrix}$	-1/3
t	173 200 ± 900	+2/3
b	4 180 $\begin{smallmatrix} +40 \\ -30 \end{smallmatrix}$	-1/3

Proton p

uud: to up og én down kvark

Ladning: $+1 = 2/3 + 2/3 - 1/3$

Neutron n

udd: én up og to down kvarker

Ladning: $0 = 2/3 - 1/3 - 1/3$

Brint ${}^1_1\text{H}$

Én proton og én elektron, dvs. 3 kvarker og en elektron

(2 up og 1 down kvark)

Vand H_2O

To ${}^1_1\text{H}$ og én ${}^{16}_8\text{O}$, dvs. $3 + 3 + 16 \times 3 = 54$ kvarker og $1 + 1 + 8 = 10$ elektroner

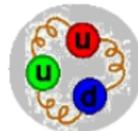
(10 protoner, 8 neutroner: 28 up, 26 down kvarker)

Det makroskopiske stof og standardmodellen

- Kvarker: forskellig ladning, masse
- Kerne-partikler: 3 kvarker, bundet af gluoner (stærke kernekraft)
  - Lette kerner: $N_{\text{proton}} \approx N_{\text{neutron}}$
- Atomer: kerne og elektroner, bundet af fotoner (elektromagnetiske kraft)
  - $N_{e^-} = N_{\text{proton}}$
- Molekuler: atomer, bundet af fotoner
- En gymnasieelev: vand (H_2O) og organiske molekyler ($\text{C}_n\text{H}_m\text{O}_o\text{N}_p$)

Kvark	Masse (MeV)	Ladning
u	2.2 $\begin{smallmatrix} +0.6 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	+2/3
d	4.7 $\begin{smallmatrix} +0.5 \\ -0.4 \end{smallmatrix}$	-1/3
c	1 270 ± 30	+2/3
s	96 $\begin{smallmatrix} +8 \\ -4 \end{smallmatrix}$	-1/3
t	173 200 ± 900	+2/3
b	4 180 $\begin{smallmatrix} +40 \\ -30 \end{smallmatrix}$	-1/3

Proton p

udd: to up og én down kvark
Ladning: $+1 = 2/3 + 2/3 - 1/3$

Neutron n

udd: én up og to down kvarker
Ladning: $0 = 2/3 - 1/3 - 1/3$

Brint ${}^1_1\text{H}$

Én proton og én elektron, dvs. 3 kvarker og en elektron
(2 up og 1 down kvark)

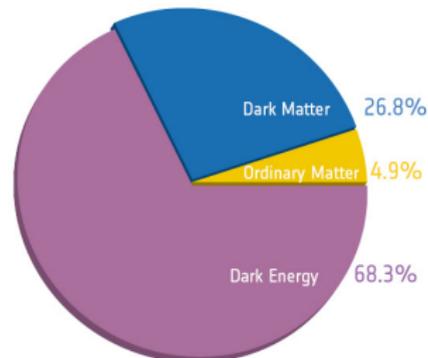
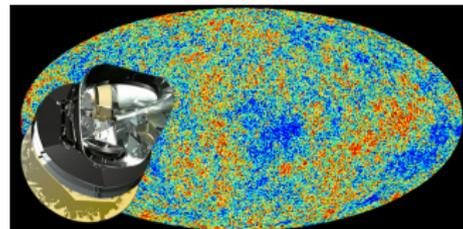
Vand H_2O

To ${}^1_1\text{H}$ og én ${}^{16}_8\text{O}$, dvs. $3 + 3 + 16 \times 3 = 54$ kvarker og $1 + 1 + 8 = 10$ elektroner
(10 protoner, 8 neutroner: 28 up, 26 down kvarker)

Universets stof og standardmodellen

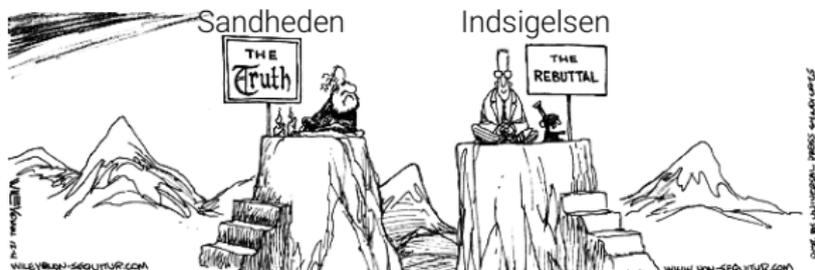
- “Synligt” stof
  - Dvs. vekselvirker elektromagnetisk, svagt, eller stærkt
  - Planeter, stjerne, galakser, ...
- Mørkt stof
  - Vekselvirker *ikke* elektromagnetisk, svagt, eller stærkt
  - Deduceret fra galaksers bevægelse, ...
  - Stof (masse) af en eller anden slags
- Mørk energi
  - Vekselvirker *ikke* elektromagnetisk, svagt, eller stærkt
  - Deduceret fra fladt univers, f.eks. via Planck satellitten, ...
  - Energi (kraft) af en eller anden slags
- Vi kender knap 5% af hvad universet består af

Alt det vi ikke ved

Standard modellen giver rigtig mange svar, men . . .

- Videnskabens kerne: Vi kan aldrig vide om teorien er Sandheden
  - Udfordre teorien med eksperimentet – se om den fejler – falsificering

- Giver ikke alle svar – for eksempel
  - Styrkeforholdet mellem kræfterne
  - Kvarkernes masse
  - Asymptotisk frihed
  - Mørkt stof og mørk energi ((26.8 + 69.3)% = 96.1% af al masse i universet!)

(Se også http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_unsolved_problems_in_physics)

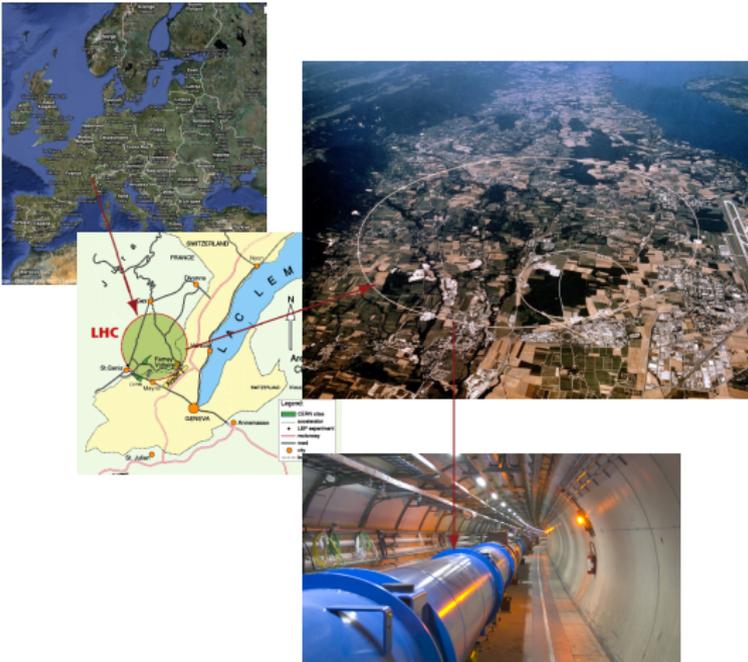

Overblik

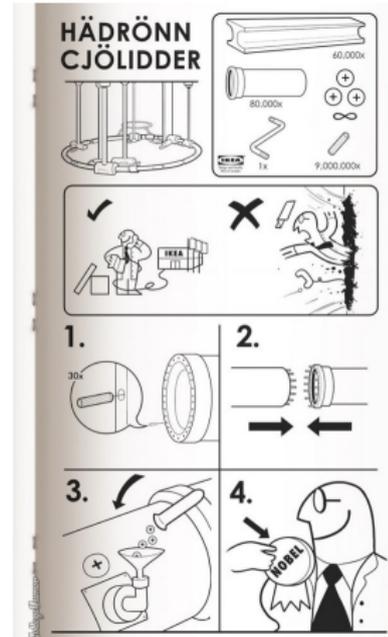
- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet**
- 4 Tungion fysik
- 5 Afslutning

Ekspperimentet gør forskellen

Eksperimentet gør forskellen

Fakta om CERN & LHC

CERN

- Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire
- Danmark med som grundlægger i 1952
- WWW blev opfundet (50m meter fra mit kontor)
- Bidrag til Touch-screen (af bl.a. en dansker) og PET scannere.

LHC

- Omkreds: $\approx 27\text{km}$
- Beam energi: $E_{\text{kin}} = 6.5\text{TeV}$
- Protoners hastighed

$$\beta \approx 0.999999989591$$

$$v = \beta \times 299\,792\,458\text{m/s}$$

$$\approx 1\,079 \times 10^6\text{km/t}$$

(til sammenligning, 1AU $\approx 150 \times 10^6\text{km}$)

Relativistisk hastighed

$$E = m_0\gamma c^2 = E_0 + E_{\text{kin}}$$

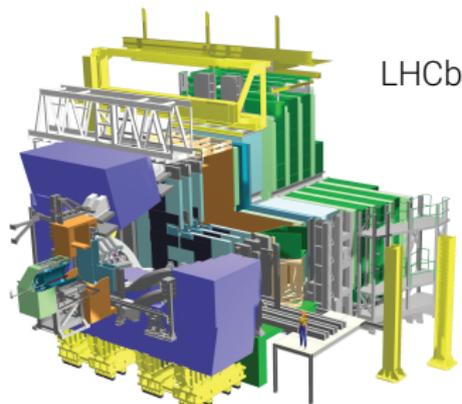
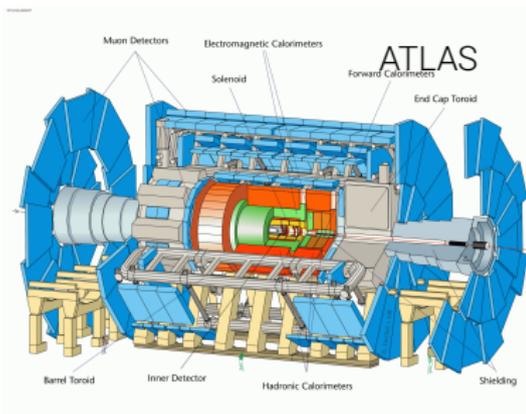
$$E_0 = m_0c^2$$

$$\gamma = 1/\sqrt{1 - v^2/c^2}$$

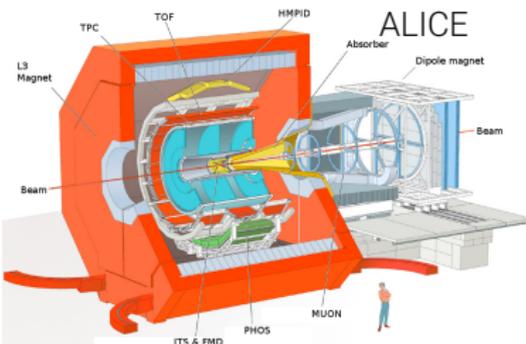
$$v/c = \beta = \sqrt{1 - \left[\frac{1}{1 + E_{\text{kin}}/(m_0c^2)} \right]^2}$$

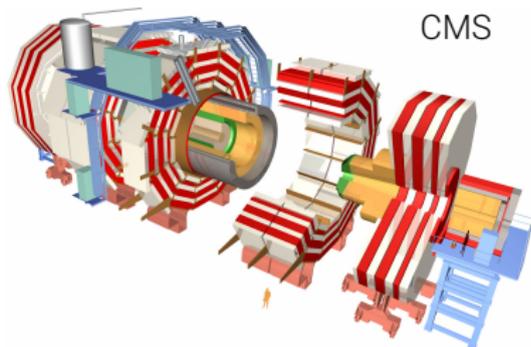
4 Eksperimenter

LHCb

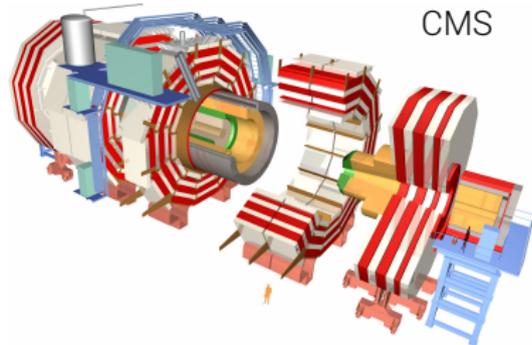
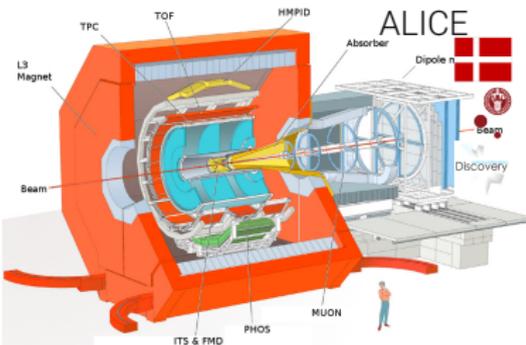
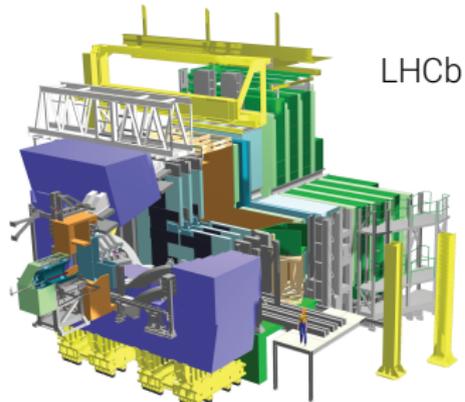
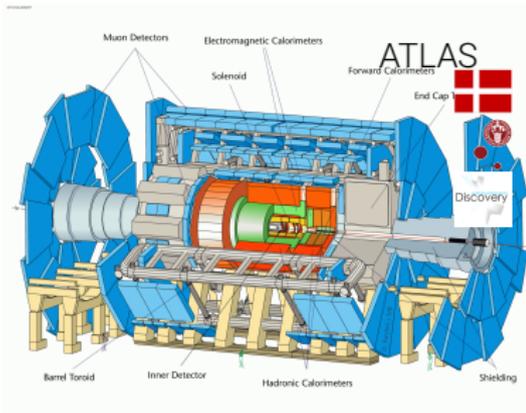
ALICE

CMS

4 Eksperimenter

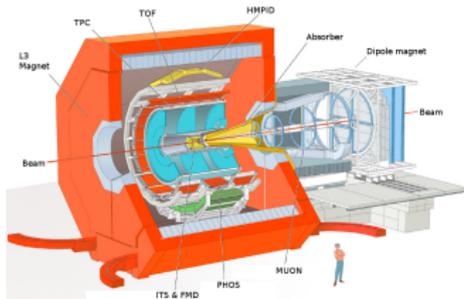

Overblik

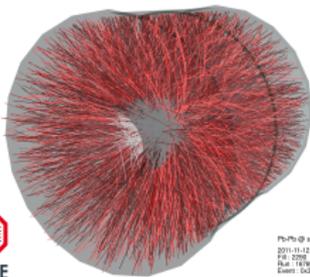
- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet
- 4 Tungion fysik**
- 5 Afslutning

ALICE – fysikkere i eventyrland

- Mest Pb-Pb kollisioner
- 1500+ fysikere fra hele verden
- Studere den sterke kernekraft
  - Kvark–gluon plasma
- NBI bidrager til
  - *Forward Multiplicity Detector*
  - *Time Projection Chamber* laser kalibrasjonssystem

Pb-Pb @ sPHENIX - 2.70 ATW
 2011-11-12 09:51:12
 File: 7706
 Event: 00206316a

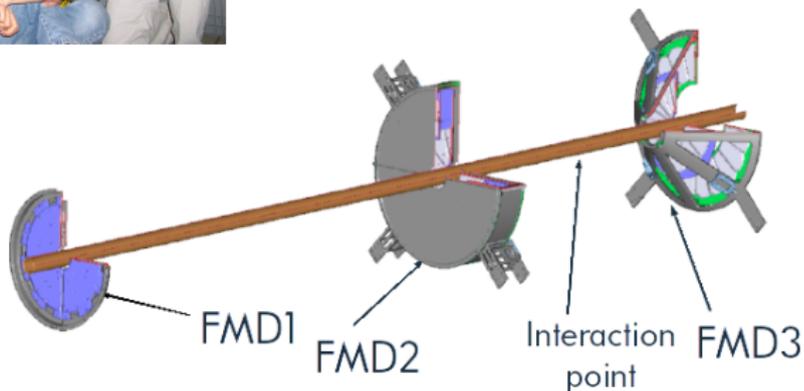

Vores bidrag

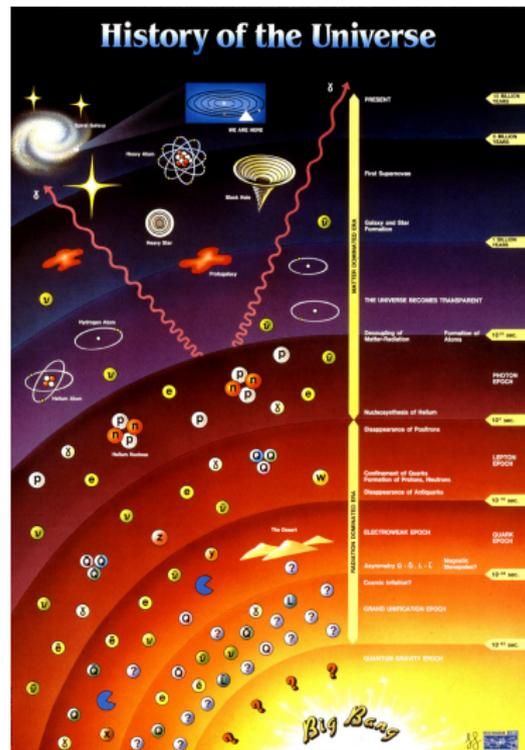
Forward Multiplicity Detector

- Designet og bygget på NBI
- Silicium strip detektor
- 51 200 kanaler

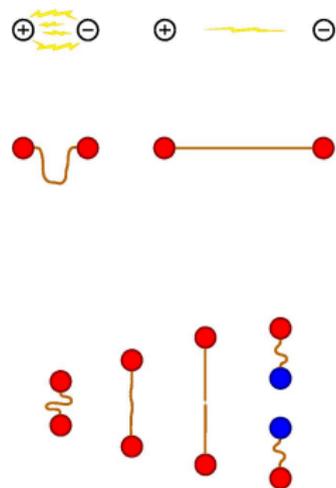
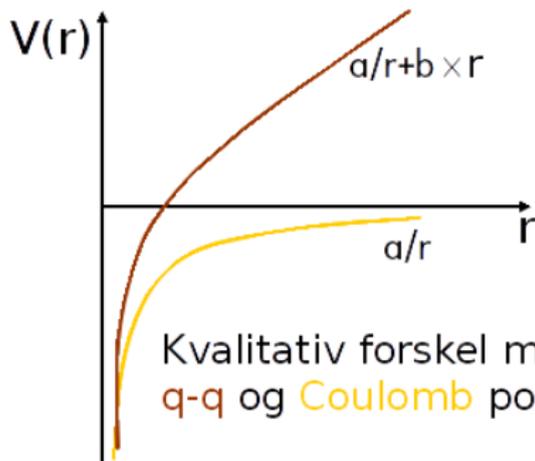
Ursuppen af kvarker og gluoner

- Standardmodellen forudsiger en tilstand (fase) af stof kaldet *Kvark-gluon Plasma*
- Fandtes $1/1\,000\,000$ s efter Big Bang
- Kvarker er 'frie'
- LHC søger at skabe denne tilstand ved at kolliderer Pb kerner
- ALICE undersøger den skabte tilstand for at lære mere om den stærke kernekraft.

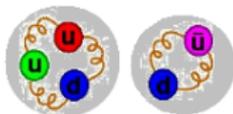
Stærke kernekraft – elastikken i naturen

- Kvarker og gluoner har **farve** ladning → kvark–kvark potential
- Forsøger man at skille to kvarker fra hinanden får man blot to nye kvarker

Opskrift på Ur-suppe

Confinement: kvarker og gluoner bundet i hvide objekter (hadroner)

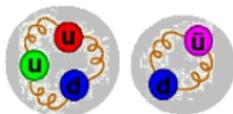

farve ladning kan ikke undersøges direkte, men ...

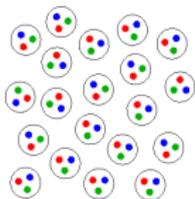

Opskrift på Ur-suppe

Confinement: kvarker og gluoner bundet i hvide objekter (hadroner)

farve ladning kan ikke undersøges direkte, men ...

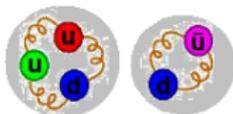

... presser hadronerne sammen ...

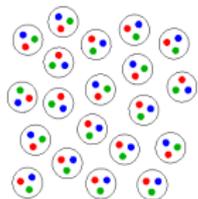

Opskrift på Ur-suppe

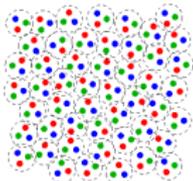
Confinement: kvarker og gluoner bundet i hvide objekter (hadroner)

farve ladning kan ikke undersøges direkte, men ...

... presser hadronerne sammen ...

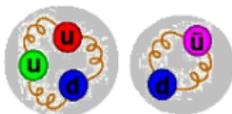

... skærmes kvark-kvark potentialet ...

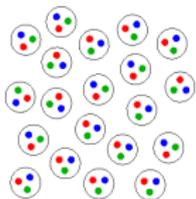

Opskrift på Ur-suppe

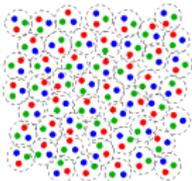
Confinement: kvarker og gluoner bundet i hvide objekter (hadroner)

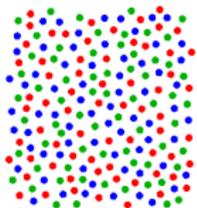
farve ladning kan ikke undersøges direkte, men ...

... presser hadronerne sammen ...

... skærmes kvark-kvark potentialet ...

... hadronerne smelter
kvarker $\rightarrow$ ur-suppe

Tungioner kolliderer

Før kollision: $\approx 99.999994\%$ af c , Lorentz forkortet
"pandekager"

Tungioner kolliderer

Før kollision: $\approx 99.999994\%$ af c , Lorentz forkortet
"pandekager"

Stærke vekselvirkninger, kvark stof lavet, høj
tæthed & temperatur $\rightarrow$ Fase overgang?

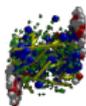
Tungioner kolliderer

Før kollision: $\approx 99.999994\%$ af c , Lorentz forkortet
"pandekager"

Stærke vekselvirkninger, kvark stof lavet, høj
tæthed & temperatur $\rightarrow$ Fase overgang?

Kombinere til hadroner

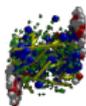
Tungioner kolliderer

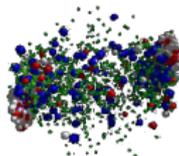
Før kollision: $\approx 99.999994\%$ af c , Lorentz forkortet
"pandekager"

Stærke vekselvirkninger, kvark stof lavet, høj
tæthed & temperatur $\rightarrow$ Fase overgang?

Kombinere til hadroner

Slut tilstand

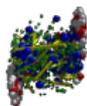
Tungioner kolliderer

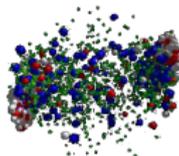
Før kollision: $\approx 99.999994\%$ af c , Lorentz forkortet
"pandekager"

Stærke vekselvirkninger, kvark stof lavet, høj
tæthed & temperatur $\rightarrow$ Fase overgang?

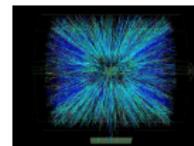

Kombinere til hadroner

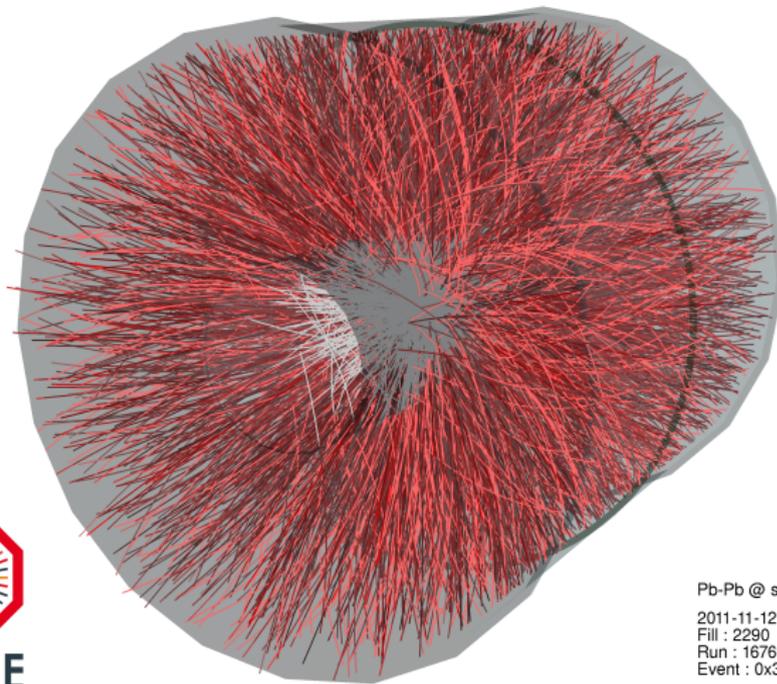

Slut tilstand

Observable partikler

Mange mange partikler dannet

ALICE
A JOURNEY OF DISCOVERY

Pb-Pb @ $\sqrt{s}$ = 2.76 ATeV

2011-11-12 06:51:12

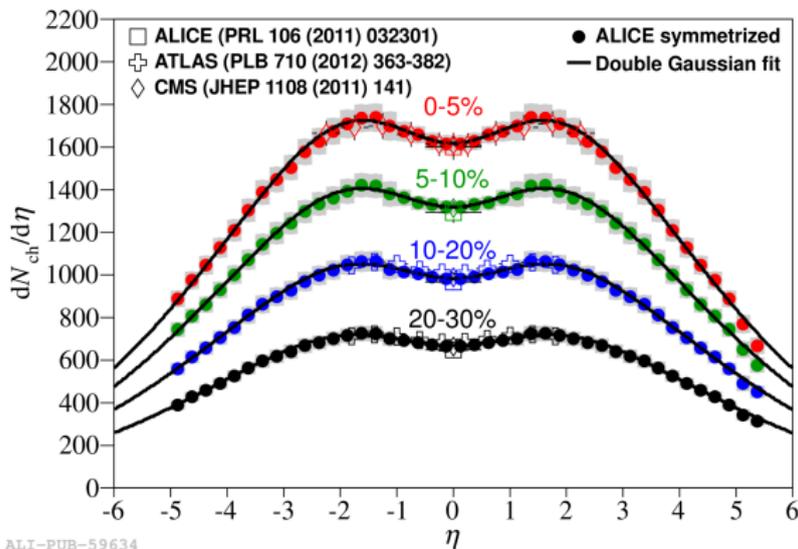
Fill : 2290

Run : 167693

Event : 0x3d94315a

Antal ladet partikler – Høj energi tæthed

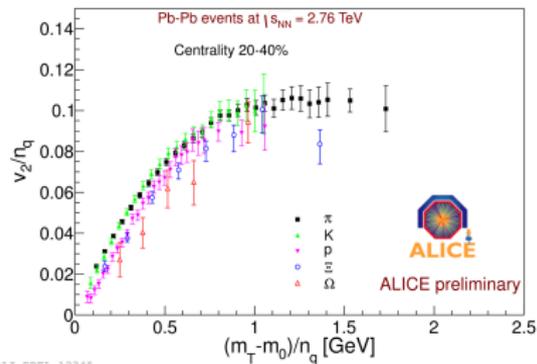
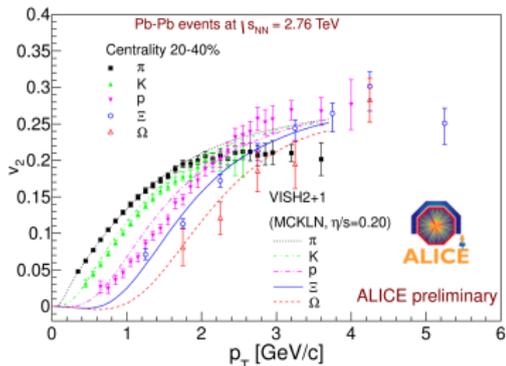

- $\epsilon \approx 15 \text{ GeV}/\text{fm}^3/c$
  - Sammenlign proton: $\approx 1 \text{ GeV}/\text{fm}^3/c$
- Høj energitæthed $\rightarrow$ kernepartikler mast godt sammen
- Høj temperatur

Flow – tryk forskel

- v_2 er trykforskel.
- Høj $v_2 \rightarrow$ væske-agtig
- Skalerer med kvark-indhold $\rightarrow$ kvark frihedsgrader

Der er noget – men hvad?

- Vi har observeret noget
  - Ikke helt det vi forestillede os – men sådan er videnskab
  - En ideel væske med ingen viskositet (ingen intern træghed)
- Vi kan nu forsøge at lære mere om denne tilstand
  - Undersøge det stærke kernekræfter
  - Gluoners opførelse i accelereret systemer

Overblik

- 1 Mig
- 2 Standard Modellen
- 3 Eksperimentet
- 4 Tungion fysik
- 5 Afslutning

Så hvor er vi nu?

- Stadig mange huller i standardmodellen
  - Kvante-teori for tyngdekraft
  - Massen af partikler
  - Mørkt stof og Mørk energi
- Forskellige løsningsforslag
  - Super symmetri
  - Strengte
  - ... og mange andre
- Men sådan er fysik – vi finder nok aldrig alle svarene!

COSMOLOGY MARCHES ON

